

ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΤΟΝ
ΚΑΤΑ ΛΕΩΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ

ΕΛΕΝΗ ΒΟΛΟΝΑΚΗ

*Πανεπιστήμιον Πελοποννήσου***Εἰσαγωγή**

Ἡ ὑπόθεση τοῦ *Κατὰ Λεωκράτους* λόγου τοῦ Λυκούργου παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ νομικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς. Ἄφ' ἐνὸς ὁ Λυκούργος ἐπιχειρεῖ νὰ διευρύνῃ τὴν χρῆση τῆς νομικῆς διαδικασίας τῆς εἰσαγγελίας, ὥστε νὰ καλύπτῃ ἐπὶ πλέον ἀδικήματα ποὺ δὲν προεβλέποντο στὸν εἰσαγγελτικὸ νόμο, ἀλλὰ πιθανῶς θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν ἀποδεκτὰ μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι ἀφοροῦσαν πράξεις μὴ «πατριωτικῆς» σὲ μία κρίσιμη περίοδο γιὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὴν ἧττα τῶν Ἀθηναίων στὴ Χαιρώνεια καὶ ἐν ὄψει τοῦ κινδύνου τῆς ἐπιβολῆς τῶν Μακεδονικῶν δυνάμεων στὴν πόλιν τους. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ δυναμικὴ πολιτικὴ τοῦ Λυκούργου ἀντανακλάται στὸ γεγονός ὅτι ἐμπλέκεται ὁ ἴδιος σὲ ὑποθέσεις ἐναντίον πολιτῶν ποὺ παρουσιάζονται νὰ ἀπειλοῦν τὸ κράτος, ἐνῶ νομικῶς δὲν εἶναι ἄμεσα ὑπόλογοι σὲ τέτοιου εἴδους παραπτώματα.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τὸ νομικὸ καὶ πολιτικὸ πλαίσιο, ἀξίζει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ρητορικὴ στρατηγικὴ, τὴν ὁποία υἰοθετεῖ ὁ Λυκούργος προκειμένου νὰ ἐπιρραεῖ τοὺς Ἀθηναίους δικαστὲς ὑπὲρ τῆς κατηγορίας γιὰ τὴν προδοσίαν τοῦ Λεωκράτους μετὰ τὴν ἧττα τῶν Ἀθηναίων στὴν Χαιρώνεια τὸ 338 π.Χ., βασιζοντάς τιν στὸ γεγονός ὅτι ὁ Λεωκράτης ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶχε μεταβῆ στὴν Ρόδο γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους.

Ἡ ρητορικὴ στρατηγικὴ τοῦ Λυκούργου βασιζέται σὲ τρεῖς διαφο-

ρετικούς ἄξονες: πρῶτον, σὲ ἓνα εἶδος πατριωτικοῦ ἐγκωμίου ἐξαίροντας τὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀρετὴ ὄλων των πολιτῶν ποὺ ὑπερασπίσθηκαν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, μετὰ τὴν ἦττα στὴν Χαιρώνεια· δεύτερον, στὴν χρῆση ἐπιδεικτικῆς ρητορικῆς γιὰ τὴν προβολὴ τῆς φιλοπατρίας τῶν προγόνων μὲ τὴν ἐπὶ πλέον παράθεση ἐμμέτρων στίχων τοῦ Εὐριπίδου (*Εὐρεχθεύς*), τοῦ Ὀμήρου (*Ἰλιάς*) καὶ τοῦ Τυρταίου, ἀναδεικνύοντας τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ πρότυπα πρὸς μίμηση· καὶ τρίτον σὲ μιὰ μορφή ἀντι-ἐπικηδεῖου λόγου, ὅπου ἐκτίθενται παραδείγματα διαφορῶν προδοτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς τιμωρίας τους ἀπὸ τὸν ἀθηναϊκὸ λαό, κάνοντας μνεῖα σὲ ἐπιγραφές καὶ χρησιμοποιώντας τὶς ἀποφάσεις τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ παρελθὸν ὡς νομικὸ δεδικασμένο γιὰ τὴν παροῦσα δίκη.

1. Ἡ ὑπόθεση τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη

Ἡ ὑπόθεση τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη, ἑνὸς εὐπόρου Ἀθηναίου πολίτη ποὺ εἶχε ἐργοστάσιο χαλκουργίας (1.58) καὶ ὠδηγήθηκε στὸ δικαστήριο ἀπὸ τὸν Λυκούργου μὲ τὴν νομικὴ διαδικασία τῆς *εἰσαγγελίας* γιὰ προδοσία, μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ μόνον ὀλόκληρο σωζόμενο λόγο τοῦ πολιτικοῦ καὶ ρήτορα, τὸν λόγο *Κατὰ Λεωκράτους*, ὁ ὁποῖος ἐκφωνήθηκε στὴ δίκη τοῦ Λεωκράτη τὸ 331/0 π.Χ.

Σύμφωνα μὲ τὴν διήγηση τοῦ Λυκούργου, ὁ Λεωκράτης, ἀμέσως μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηναίων στὴν μάχη τῆς Χαιρωνείας τὸ 338 π.Χ., ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ ὅλη του τὴν κινητὴ περιουσία καὶ ἀρχικῶς ἐγκατεστάθη στὴν Ρόδο, ὅπου διέδωσε ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶχε καταληφθῆ ἀπὸ τὸν Φίλιππο καὶ ὅτι τὸ λυμάνι τοῦ Πειραιῶς ἤδη ἐπολιορκεῖτο (§§ 4-17). Ἡ μετάδοση αὐτῆς τῆς ψευδοῦς πληροφορίας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγοῦν στὸ λυμάνι τους οἱ Ρόδιοι τὰ πλοῖα ποὺ μετέφεραν σιτᾶρι πρὸς τὸν Πειραιᾶ, νὰ κατακρατοῦν τὰ φορτία τους, μὲ συνέπεια νὰ πλήττονται τὰ ἀθηναϊκὰ συμφέροντα (§ 58). Μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνον περιπίου, ὁ Λεωκράτης ἐγκατεστάθη στὰ Μέγαρα ὡς μέτοικος ἐμπορευόμενος καλαμπόκι (§§ 21, 145), ὅπου παρέμεινε γιὰ πέντε ἢ ἕξι χρόνια. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπώλησε τὴν περιουσία του στὴν Ἀθήνα στὸν κουνιάδο του Ἀμύντα (§ 22), ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξήτησε νὰ πληρώσῃ τὰ χρῆμα καὶ τὰ δάνειά του, καθὼς ἐπίσης νὰ τοῦ ἀποστείλῃ τὰ ὑπόλοιπα χρήματα (§ 23) καὶ τὰ ἱερὰ ἀγάλματα τῆς οἰκίας τοῦ (§ 25). Προφανῶς, ἡ ἐντύπωση ποὺ σκοπίμως δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν περιγραφή αὐτὴ εἶναι ὅτι ὁ Λεωκρά-

της σκόπευε να ἐγκατασταθῆ μονίμως στὰ Μέγαρα, ἔχοντας ὀριστικά ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα του.

Ἀργότερα, ὅμως, ὅπως ἀναφέρει ὁ Λυκοῦργος, ὁ Λεωκράτης ἀπεφάσισε ξαφνικά να ἐπιστρέψῃ στὴν Ἀθήνα. Τότε ὁ Λυκοῦργος τὸν κατήγγειλε μὲ *εἰσαγγελία* κατηγορῶντας τον ὡς προδοτὴ καὶ ἐχθρὸ τῶν Ἀθηνῶν, ὁκτῶ χρόνια μετὰ τὸ ὑποτιθέμενο παράπτωμα τῆς προδοσίας. Ὁ Λυκοῦργος τὸν κατήγγειλε στὴν Ἐκκλησία τοῦ δήμου γιὰ προδοσία ἐξ αἰτίας τῆς φυγῆς του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (§ 2) σὲ περίοδο ποὺ ἡ πόλη τὸν χρειαζόταν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς προστασίας της, ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ δήμου τὸν παρέπεμψε σὲ ἡλιαστικὸ δικαστήριο. Ἡ κατηγορία τῆς προδοσίας ἐβασίσθη στὸ ψήφισμα ποὺ ἐνέκριναν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν μάχη τῆς Χαιρωνείας τὸ 338 π.Χ., φοβούμενοι ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐπρόκειτο να εἰσβάλουν στὴν Ἀττικὴ. Αὐτὸ ὥριζε ὅτι ἔπρεπε να μεταφερθοῦν οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά μέσα στὰ τείχη καὶ να ὀρίσουν οἱ στρατηγοὶ φρουρὲς γιὰ να προστατεύουν ὅσους κατοικοῦσαν στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν.

(Κατὰ Λεωκράτους 16):

«γεγεννημένης γὰρ τῆς ἐν Χαιρωνεία μάχης, καὶ συνδραμόντων ἀπάντων ὑμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐψηφίσατο ὁ δῆμος παῖδας μὲν καὶ γυναῖκας ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰ τείχη κατακομίζειν, τοὺς δὲ στρατηγούς τάττειν εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων τῶν οἰκούντων Ἀθήνησι, κάθ' ὃ τι ἂν αὐτοῖς δοκῆ.»

Ἐν συνέχειᾳ (§§ 17-18) ὁ Λυκοῦργος κατηγορεῖ τὸν Λεωκράτη ὅτι ἀντὶ να προστατεύῃ τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν ἐκεῖνος ἔφυγε ἀπὸ τὴν πόλη καὶ πῆγε στὴν Ρόδο, ὅπου ἀνεκοίνωσε ὅτι εἶχε μόνον αὐτὸς γλυτώσει ἀπὸ τὴν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Ὁ Λυκοῦργος καλεῖ μάρτυρες γιὰ να ἐπιβεβαιώσουν ὅτι ὁ Λεωκράτης εἶχε ὄντως φύγει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη, ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο κατὰ πόσον οἱ μάρτυρες μποροῦσαν να ἐπιβεβαιώσουν εἴτε ὅτι εἶχε μεταφέρει τέτοιου εἴδους πληροφορίες στοὺς Ροδίους ἢ ὅτι εἶχε φύγει παρανόμως ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ὁ Λεωκράτης, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, θὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸ να διαπράξῃ προδοσία οὔτε να ζημιώσῃ τὰ ἀθηναϊκὰ συμφέροντα. Κατὰ συνέπεια, τὸ ταξίδι του στὴν Ρόδο θὰ μποροῦσε να ἐξυπηρετῆ ἄλλους σκοποὺς ἐμπορικῆς φύσεως¹.

1. Πιθανῶς να πῆγε ὁ Λεωκράτης στὴν Ρόδο μὲ σκοπὸ να ἀγοράσῃ σιτᾶρι καὶ να τὸ φέρῃ στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἄλλαξε στὴν συνέχειᾳ τὰ σχέδιά του, ὅταν ἄκουσε ὅτι ὁ Φίλιππος εἶχε κάνει εἰρήνη μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ συνεπῶς φοβήθηκε ὅτι

Είναι γεγονός ότι τὸ ψήφισμα προέβλεπε κάποια περιοριστικά μέτρα γὰ τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν προκειμένου νὰ προστατευθοῦν.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ Λεωκράτης εἶχε φύγει πρὶν ψηφίσει τὰ μέτρα αὐτὰ ὁ δῆμος, καθὼς σὲ διαφορετικὴ περίπτωση θὰ τὸ εἶχε τόνισει ὁ Λυκοῦργος στὴν κατηγορία του. Ἔτσι, ἡ κατηγορία προδοσίας δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ἀναδρομικὴ ἰσχὺ στὴν περίπτωση τοῦ Λεωκράτη καὶ μάλιστα ὁκτῶ χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν φυγὴ του. Μία παρόμοια περίπτωση ποὺ ἐντάχθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ ψηφίσματος ἦταν ἡ ὑπόθεση τοῦ Ἀρεοπαγίτη Αὐτολύκου, ἡ ὁποία ἐντέχνως χρησιμοποιεῖται ὡς νομικὸ προηγούμενο, προκειμένου νὰ πειστοῦν οἱ δικαστὲς ὅτι καὶ ὁ Λεωκράτης εἶχε διαπράξει παρόμοιο ἀδίκημα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῆ ἀναλόγως. Ἀφοῦ ἐνέκριναν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ σχετικὸ ψήφισμα μετὰ τὴν μάχη τῆς Χαιρωνείας, τότε εἶχε μᾶλλον ὁ Αὐτόλυκος κατηγορηθῆ ὅτι εἶχε φυγαδεύσει τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ του καὶ ὡς ἐκ τούτου καταδικάσθηκε ὁ ἴδιος σὲ θάνατο (§§ 52-54).

Ὁ Λυκοῦργος ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Λεωκράτης καὶ ὁ Αὐτόλυκος διέπραξαν τὰ ἴδια ἀδικήματα, χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ τὸν χρόνο καὶ τὸ κατὰ πόσον ἦταν καὶ οἱ δύο ἐξ ἴσου ὑπόλογοι στὸ νομικὸ πλαίσιο τοῦ ψηφίσματος². Δίδοντας ἔμφαση στὴν ἀντιπαράθεσή τους, ὅτι ὁ Λεωκράτης ἔφυγε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ὁ Αὐτόλυκος εἶχε τουλάχιστον παραμείνει στὴν πόλη, οἱ δικαστὲς καλοῦνται νὰ τιμωρήσουν τὸν Λεωκράτη ἂν μὴ τι ἄλλο μὲ τὴν ἴδια ποινὴ ποὺ ἐπεβλήθη στὸν Αὐτόλυκο, δηλαδὴ τὸν θάνατο.

Προκειμένου νὰ ἐνισχυθῆ ἡ παραδειγματικὴ περίπτωση τιμωρίας τοῦ Αὐτολύκου, γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἄλλο ψήφισμα ἢ σὲ μέρος τοῦ ψηφίσματος ποὺ περιελάμβανε τὰ ἔκτακτα μέτρα προστασίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἦττα τῆς στὴν Χαιρώνεια (338 π.Χ.)³, σύμφωνα μὲ

θὰ ἀντιμετωπιζόταν ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν πόλη μὲ καχυποψία ἢ δυσμένεια. Πρβλ. Worthington, Cooper & Harris (2001) 160, σημ. 4.

2. Γιὰ τὴν διαφοροποίηση τῆς ὑποθέσεως τοῦ Λεωκράτη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Αὐτολύκου, πρβλ. Usher (1999) 327.

3. Σύμφωνα μὲ τὸν Δεῖναρχο 1.50 («ἀνάγκη τὴν βουλὴν, ᾧ ἄνδρες, τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου κατὰ δύο τρόπους ποιεῖσθαι τὰς ἀποφάσεις πάσας. τίνες τούτους; ἢτοι αὐτὴν προελομένην καὶ ζητήσασαν, ἢ τοῦ δήμου προστάξαντος αὐτῆ. χωρὶς τούτων οὐκ ἔστιν ὄντιν' ἂν τρόπον ποιήσειεν.») σὲ κάποια χρονικὴ στιγμή στὴν δεκαετία τοῦ 350 ἢ ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 340 π.Χ., ἡ Ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔρασε ἓνα ψήφισμα, τὸ ὁποῖο εἶχε προτείνει ὁ Δημοσθένης, παραδίδοντας τὴν δικαιο-

τὸ ὁποῖο ἡ Βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου μποροῦσε νὰ ἐπιβάλη τὴν καταδικαστικὴ ποινὴ θανάτου σὲ ὅποιονδήποτε ἐπιχειροῦσε νὰ φύγῃ μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν (Κατὰ Λεωκράτους 53):

«ἢ μὲν γὰρ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴ (καὶ μηδεὶς μοι θορυβήσῃ: ταύτην γὰρ ὑπολαμβάνω μεγίστην τότε γενέσθαι τῇ πόλει σωτηρίαν) τοὺς φυγόντας τὴν πατρίδα καὶ ἐγκαταλιπόντας τότε τοῖς πολεμίοις λαβοῦσα ἀπέκτεινε. καίτοι, ὧ ἄνδρες, μὴ νομίζετε τοὺς τὰ τῶν ἄλλων φονικὰ ἀδικήματα ὀσιώτατα δικάζοντας αὐτοὺς ἂν εἶς τινα τῶν πολιτῶν τοιοῦτόν τι παρανομήσαι. ἀλλὰ μὴν Αὐτολύκου μὲν ὑμεῖς κατεψηφίσασθε,...».

Ἀπὸ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος

οδοσία σὲ ὑποθέσεις ἀποφάσεων στὸν Ἄρειο Πάγο· πρβλ. Wallace (2000) 586. Σὲ κάθε ὅμως περίπτωσι ὁ Ἄρειος Πάγος δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιβάλη τιμωρία ἀλλὰ νὰ συνθέσῃ ἀπλῶς μίαν ἀναφορὰ. Κατὰ τὸν Δεῖναρχο 1.62 («ἀλλὰ μὴν πρότερον ἔγραψας σύ, ὧ Δημοσθένης, κατὰ πάντων τούτων καὶ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων κυρίαν εἶναι τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλήν κολάσαι τὸν παρὰ τοὺς νόμους πημιμελοῦντα, χρωμένην τοῖς πατρίοις νόμοις»), ὁ Δημοσθένης ἔδωσε στὸν Ἄρειο Πάγο τὴν δικαιοδοσία νὰ ἐφαρμόξῃ τοὺς νόμους καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς παραβάτες τους. Ἐνας τέτοιος νόμος ποινικῆς συμπεριφορᾶς εἶναι δύσκολο νὰ χρονολογηθῇ. Πρὶν ἀπὸ τὸ 338 π.Χ. ἡ Ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ ποινικὰ παραπτώματα καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιβάλη πρόστιμο ἄνω τῶν 500 δρχ. Ἡ πιὸ πιθανὴ ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ὁ Δεῖναρχος ὑπερβάλλει τὸ πλαίσιο δικαιοδοσίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος δροῦσε μὲ βάση τὰ παραδοσιακά του δικαιώματα. Γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸ 338 π.Χ. ἡ μαρτυρία τοῦ Λυκούργου γιὰ τὸ σχετικὸ ψήφισμα ποὺ ἔδινε τὸ δικαίωμα στὸν Ἄρειο Πάγο νὰ θανατώσῃ λιποτάκτες εἶναι ἀμφίβολη καὶ ἀστήρικτη. Ἡ ὑπόθεσι τοῦ Αὐτολύκου ἐκδικάσθηκε στὸ δικαστήριον κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς εἰσαγγελίας μὲ μηνυτὴ τὸν ἴδιον τὸν Λυκούργον. Ὁ Ἄρειος Πάγος δὲν ἀναμείχθηκε, προφανῶς ἐπειδὴ ὁ Αὐτόλυκος ἦταν ὁ ἴδιος Ἀρεοπαγίτης καὶ δεύτερον ἴσως νὰ μὴν ἤθελε νὰ δράσῃ ἐναντίον κάποιου ποὺ δὲν εἶχε προσωπικά λιποτακτήσει μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς προδοσίας. Ἐλλείψει συγκεκριμένης ἀποδεικτικῆς μαρτυρίας, τὸ ψήφισμα περὶ νομοθετικῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Ἀρείου Πάγου σὲ θέματα ποινικῆς συμπεριφορᾶς, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Δημοσθένη, ἴσως νὰ ἀποτελεῖ ἀπλή ἐπιπόνησι τοῦ Δεινάρχου. Ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ὑπαρκτὴ παραβίασι ἐξουσίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἦταν ὀργισμένος ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς μέχρι καὶ τὴν δίκην τοῦ Λεωκράτη τὸ 330 π.Χ., ὠδήγησε στὸ ψήφισμα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου περὶ ὀρισμοῦ τῶν λιποτακτῶν ὡς προδοτῶν (Κατὰ Λεωκράτους 53). Γιὰ μία λεπτομερῆ συζήτησι ὅσον ἀφορᾷ τὶς δικαιοδοσίας τοῦ Ἀρείου Πάγου κατὰ τὸν 4^ο π.Χ. αἰ. βάσει τῶν λόγων τοῦ Δεινάρχου (1.50, 62) καὶ τοῦ Λυκούργου (1.53), πρβλ. Sullivan (2003) 130-34.

είχε την δικαιοδοσία όχι μόνον να συλλαμβάνη τούς λιποτάκτες, αλλά επίσης να τούς καταδικάσει σε θάνατο⁴.

Μία τέτοια μορφή εξουσίας ήταν υπερβολική και μάλλον δεν είχε γίνει δημοσίως αποδεκτή, όπως υπονοείται από την παράκληση του Λεωκράτη να μην τὸν διακόψη κανείς («καὶ μηδεὶς μοι θορυβῆσῃ»). Προφανῶς οἱ δικαστὲς θὰ ἦταν ἀρνητικὰ διατεθειμένοι πρὸς τέτοιου εἴδους δραστηριότητα τοῦ Ἀρείου Πάγου. Μία διαρκῆς ὀργὴ τοῦ δήμου ἴσως κατευθυνόταν ἐπίσης καὶ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν τὸ 338 καὶ ἴσως νὰ εἶχε συντελέσει στὴν ἐπιτυχία τοῦ Λυκούργου νὰ μηνύσει τὸν Λεωκράτη, παρὰ τὴν μὴ δημοφιλή του ἀποψη γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ὁ Λυκούργος θὰ μπορούσε νὰ εἶχε μηνύσει τὸν Λεωκράτη γιὰ ἐμπόριο σιτηρῶν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἓνα παράπτωμα τὸ ὁποῖον ὑπέκειτο σὲ θανατικὴ ποινὴ, σύμφωνα μὲ μιὰ σειρὰ νομοθετικῶν διατάξεων ποὺ ἔγιναν στὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.⁵ Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι δὲν ἐκμεταλλεύεται τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσκήση δίωξη ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, ἀλλὰ ἐπιχειρεῖ μιὰν «ἀπατηλὴ» μορφή *εἰσαγγελίας*.

2. Νομικὸ πλαίσιο τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη

Ἡ δίκη τοῦ Λεωκράτη ἐντάσσεται στὴν διαδικασία τῆς *εἰσαγγελίας*⁶

4. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθοῦν τὰ ἄτομα ποὺ κατεδίκασε σὲ θάνατο ὁ Ἀρείος Πάγος τὸ 338 π.Χ., ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον ἓναν ἄνδρα ποὺ ἀποπειράθηκε νὰ φύγει καὶ νὰ πάη στὴν Σάμο, ἡ τιμωρία τοῦ Ἀρείου Πάγου πραγματοποιήθηκε χωρὶς ἀναφορὰ στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἢ στὰ δικαστήρια. Πρβλ. Αἰσχίν. 3.252: «ἐνταῦθ' ἀνὴρ ιδιώτης ἐκπλεῖν μόνον εἰς Σάμον ἐπιχειρήσας, ὡς προδότης τῆς πατρίδος ἀθύμερον ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς θανάτῳ ἐξημιώθη».

5. Δημοσθ. 34.37, 35.50-1. Πρβλ. Todd (1993) 320-321.

6. Ἡ *εἰσαγγελία* ἦταν μιὰ δημόσια διαδικασία ποὺ κατὰ τὸ πρῶτο στάδιο μπορούσε νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν Βουλὴ ἢ τὴν Ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἐνῶ κατὰ τὸ δεύτερο στάδιο κατέληγε σὲ ἡλιαστικὸ δικαστήριο. Ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ ἀδικήματα ἀξιωματούχων ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀδίκημα ποὺ μπορούσε νὰ ἀφορᾷ ὁποιοδήποτε Ἀθηναῖο πολίτη. Δὲν ὑπῆρχε χρονικὸς περιορισμὸς γιὰ τὴν κινητοποίηση τῆς διαδικασίας αὐτῆς καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. δὲν ὑπέκειτο ὁ μηνυτὴς σὲ πρόστιμο, ἀν δὲν ἐπετύγγανε νὰ κερδίσει τὸ 1/5 τῶν ψήφων τῶν δικαστῶν (ὅπως γινόταν σὲ κάθε ἄλλη δημόσια διαδικασία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαγωγὴ). Γιὰ μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τῆς *εἰσαγγελίας* κατὰ τὸν 5^ο

καὶ στηρίζεται στὴν κατηγορία τῆς προδοσίας (Κατὰ Λεωκράτους 1):

«εἰ μὲν εἰσήγγελκα Λεωκράτη δικαίως καὶ κρίνω τὸν προδόντ' αὐτῶν καὶ τοὺς νεῶς καὶ τὰ ἔδη καὶ τὰ τεμένη καὶ τὰς ἐν τοῖς νόμοις τιμὰς καὶ θυσίας τὰς ὑπὸ τῶν ὑμετέρων προγόνων παραδεδομένας».

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Λυκοῦργος ὁρίζει τὴν προδοσία ὡς ἐγκατάληψη τῆς πόλεως καὶ τῶν ναῶν καθὼς καὶ ἀθέτηση τῶν πατροπαραδότων παραδόσεων. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ προδοσία τοῦ Λεωκράτη ἐρμηνεύεται ὡς παραβίαση τοῦ ψηφίσματος ποὺ ἐνέκριναν οἱ Ἀθηναῖοι ἀμέσως μετὰ τὴν ἦττα τους στὴ Χαιρώνεια γιὰ νὰ προστατεύουν τὴν πόλη τους (§ 16). Ἀκόμη καὶ ἂν ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν Λεωκράτη αὐτὸ τὸ ψήφισμα (τὸ πιὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐνεκρίθη μετὰ τὴν φυγὴ του), δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πράξη του ἀποτελεῖ προδοσία καὶ ὅτι ὑπόκειται στὴν διαδικασία τῆς *εἰσαγγελίας*. Συνεπῶς ἡ κατηγορία τοῦ Λυκούργου εἶναι μᾶλλον ἀυθαίρετη ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τοῦ ψηφίσματος καὶ ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ τῆς προδοσίας, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Λεωκράτης καὶ οἱ συνήγοροί του θὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι ἡ ἀπλὴ φυγὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἰσοδύναμη μὲ προδοσία (§ 68). Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρά, ὁ Λυκοῦργος δὲν ἀφιερώνει οὔτε ἓνα ἐπιχείρημα στὸ θέμα τοῦ νομικοῦ ὑποβάθρου τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη, γεγονός που δείχνει ὅτι ἡ *εἰσαγγελία* ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη εἶχε γίνε σιωπηλῶς ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸ δῆμο.

Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἀδικήματος τῆς προδοσίας καὶ συνεπῶς τῆς χρήσεως τῆς *εἰσαγγελίας*⁷ σὲ τέτοιου εἴδους περιπτώσεις φυγῆς ἀπὸ τὴν πόλη ἢ λιποταξίας παρουσιάζεται σὰν νὰ ἐφαρμόζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν δίκη τοῦ Λεωκράτη (Κατὰ Λεωκράτους 9):

«παρεῖσθαι δὲ τὴν ὑπὲρ τῶν τοιούτων τιμωρίαν συμβέβηκεν, ὃ ἄνδρες, οὐ διὰ ῥαθυμίαν τῶν τότε νομοθετούντων, ἀλλὰ διὰ τὸ μήτ' ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις γεγενῆσθαι τοιοῦτον μηδὲν μήτ' ἐν τοῖς μέλλουσιν ἐπίδοξον εἶναι γενήσεσθαι. διὸ καὶ μάλιστ', ὃ ἄνδρες, δεῖ ὑμᾶς γενέσθαι μὴ μόνον τοῦ νῦν ἀδικήματος δικαστάς, ἀλλὰ καὶ νομοθέτας. ὅσα μὲν γὰρ τῶν ἀδικημάτων νόμος τις διώρικε, ῥᾶδιον

καὶ 4^ο π.Χ. αἰ., πρβλ. Hansen (1975).

7. Ὁ νόμος ὁ εἰσαγγελτικὸς παρατίθεται στὸν λόγο τοῦ Ὑπερείδη *Πρὸς Εὐξένηππον* (4.7-8) καὶ ὥριξε ὅτι ἡ *εἰσαγγελία* μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὴν δίωξη σοβαρῶν ἐγκλημάτων ἐναντίον τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν, συμπεριλαμβανομένης τῆς συνωμοσίας ἐναντίον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς προδοσίας, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ θέσουν τὴν ἄμυνα τῆς πόλεως σὲ κίνδυνο.

τούτω κανόνι χρωμένους κολάζειν τοὺς παρανομοῦντας: ὅσα δὲ μὴ σφόδρα περιείληφεν, ἐνὶ ὀνόματι προσαγορεύσας, μείζω δὲ τούτων τις ἠδίκηκεν, ἅπανσι δ' ὁμοίως ἔνοχός ἐστιν, ἀναγκαῖον τὴν ὑμετέραν κρίσιν καταλείπεσθαι παράδειγμα τοῖς ἐπιγιγνομένοις.»

Ὁ Λυκούργος προσπαθεῖ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴ τῶν δικαστῶν ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς ὑποθέσεώς του, ὅσον ἀφορᾷ τὸ νομικὸ πλαίσιο, καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι τέτοιου εἴδους παράπτωμα διαπράττεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καλοῦνται οἱ δικαστὲς νὰ γίνουν οἱ ἴδιοι νομοθέτες. Καὶ μάλιστα ἡ κρίση τους δὲν θὰ ἀφορᾷ αὐτὴν τὴν ὑπόθεση μόνον, ἀλλὰ θὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ γιὰ παρόμοιες περιπτώσεις στὸ μέλλον. Τὸ ρητορικὸ τέχνασμα ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν διαδίκων γιὰ τὶς συνέπειες τῆς δικαστικῆς ἀποφάσεως σὲ παρόμοιες ὑποθέσεις στὸ μέλλον ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο στοὺς ρητορικοὺς λόγους, ἀποσκοπῶντας νὰ ἐπηρεάσῃ τοὺς δικαστὲς ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντα κάθε ὁμιλητῆ⁸. Ἡ ἰδέα ὅμως τοῦ Λυκούργου ὅτι οἱ δικαστὲς καλοῦνται νὰ λειτουργήσουν ὡς νομοθέτες καὶ νὰ θέσουν ἓνα «δεδικασμένο» γιὰ νὰ υἱοθετηθῇ στὸ μέλλον θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐδῶ ὅτι ἀποτελεῖ ἐξαίρεση, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ κατήγορος δημιουργεῖ τὴν νομικὴ βάση τῆς διώξεώς του κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως στὸ δικαστήριο⁹.

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεση ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθῇ νομικῶς, βάσει τῶν ψηφισμάτων τοῦ δήμου μετὰ τὴν μάχη τῆς Χαιρωνείας, ὁ Λυκούργος ἐστιάζει στὶς συνθήκες τῆς ἀναχώρησης τοῦ Λεωκράτη, γιὰ νὰ τονίσει ὅτι ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθήνα σὲ περίοδο ἐκτάκτου ἀνάγκης παραμελῶντας τὸ καθῆκον του ἀπέναντι στὴν πόλη.

Προκειμένου νὰ ἐνισχύσῃ τὴν κατηγορία τῆς προδοσίας τοῦ Λεωκράτη μὲ τὴν φυγὴ του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὁ Λυκούργος ἀναφέρεται σὲ ἓνα ἐπιπλέον ψήφισμα (Κατὰ Λεωκράτους 37), τὸ ὁποῖον ὥριζε ὅτι ἡ Βουλὴ

8. Γιὰ τὸν τόπο πρβλ. Βολονάκη (2012): 391. Γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ἀθηναϊκὸ νομοθετικὸ σύστημα διέπεται ἀπὸ ἓναν ὑψηλὸ βαθμὸ προβλεψιμότητας, πρβλ. Lanni (2004) 161-66.

9. Περαιτέρω γιὰ τὴν «ρητορικὴ τῆς συνέπειας καὶ τῆς προοπτικῆς στὴν χρῆση δεδικασμένου», πρβλ. Lanni (1999) 41-44. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ τόπος περὶ «συνεπειοκρατίας» χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τοὺς δικαστὲς νὰ εἶναι φειδωλοὶ στὶς αὐστηρὲς τιμωρίες στὸ ὄνομα τῆς ἀποτροπῆς, γιὰ νὰ παρακινήσῃ τοὺς δικαστὲς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦταν ὑπόλογοι μὲ κανένα τρόπο γιὰ τὶς ἀποφάσεις τους, νὰ ἀποφασίζουσιν ὑπεύθυνα δίδοντας ἔμφαση στὶς πολυποικίλες ἐπιδράσεις τῆς ἐτημυγορίας τους, καὶ ἴσως γιὰ νὰ προσδώσῃ μίαν αὔρα τῆς συνέπειας σὲ ἓνα σύστημα ποὺ ἦταν συνολικὰ πολὺ ἀπρόβλεπτο· πρβλ. Lanni (2006) 127-28.

θα ἔπρεπε νὰ περιφρουρήσῃ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιῶς μὲ ὄπλα, ὥστε νὰ εἶναι σὲ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀθηναϊκῶν συμφερόντων.

«ἀκούετε τοῦ ψηφίσματος, ὃ ἄνδρες, ὅτι τὴν βουλὴν τοὺς πεντακοσίους καταβαίνειν εἰς Πειραιᾶ χρηματιοῦσαν περὶ φυλακῆς τοῦ Πειραιέως ἐν τοῖς ὄπλοις ἔδοξε, καὶ πρῶττειν διεσκευασμένην ὃ τι ἂν δοκῇ τῷ δήμῳ συμφέρον εἶναι.»

Ὁ Λυκοῦργος θέλει νὰ τονίσῃ τὴν δυσχέρεια τῶν συνθηκῶν σὺς ὅποιες περιέπεσε ἡ Ἀθήνα γιὰ νὰ καταδείξῃ τὴν προδοτικὴ στάση τοῦ Λεωκράτη. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, κατηγορεῖ τὸν Λεωκράτη ὅτι ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν περίοδο ποὺ περιφρουροῦσαν τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, ὁ Λεωκράτης ἔκανε κινήσεις, ὥστε νὰ πουληθῇ ἡ περιουσία του στὴν Ἀθήνα (§ 38). Ἡ ἐπιχειρηματολογία περὶ προδοσίας καὶ ἡ ἔμφαση σὺς δυσχερεῖς γιὰ τὴν πόλιν συνθήκες τὴν δεδομένη χρονικὴ στιγμή ποὺ ὁ Λεωκράτης ἔφυγε παρουσιάζει ρητορικὴ ἀξία μᾶλλον παρὰ νομικὴ βάση κατηγορίας. Ἡ διαδικασία τῆς *εἰσαγγελίας* δὲν φαίνεται νὰ εἶναι νομικῶς ἢ κατάλληλη στὴν περίπτωση τοῦ Λεωκράτη, καθὼς φαίνεται ὅτι ὁ Λεωκράτης δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἔνοχος προδοσίας σύμφωνα μὲ τὸν εἰσαγγελτικὸ νόμο.

Ἡ διαδικασία τῆς *εἰσαγγελίας* ἀλλάζει σημαντικὰ στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹⁰ καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὴν μάχη τῆς Χαιρωνείας, τὸ 338 π.Χ., ὅταν ὁ Λυκοῦργος ἐπεχείρησε νὰ ἀλλάξῃ τὴν χρῆση τῆς *εἰσαγγελίας* καὶ νὰ τὴν μετατρέψῃ σὲ μία οἰονεὶ θεραπεία γιὰ κάθε εἶδους μὴ ἀθηναϊκῆ δραστηριότητα.

Πρόκειται γιὰ μία ἔντονη δικαστικὴ δραστηριότητα τοῦ Λυκοῦργου ὡς μηνυτῆ ἢ ὡς συνηγόρου τοῦ κατηγοροῦ σὲ μία σειρά διώξεων μὲ *εἰσαγγελία*¹¹, ἐπηρεάζοντας σημαντικὰ τὴν ἐπέκταση χρῆσεως τῆς δια-

10. Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς *εἰσαγγελίας* ἦταν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν δικαιοσύνη σὲ περιπτώσεις πταισμάτων ποὺ ἀπειλοῦσαν τὴν σταθερότητα καὶ τὴν στρατιωτικὴ ἀσφάλεια τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Μέχρι καὶ τὰ μέσα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. ἡ *εἰσαγγελία* ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως σὲ ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν διαχείριση καὶ διαγωγὴ τῶν ἀξιωματῶν καὶ τὴν προτιμοῦσαν οἱ κατήγοροι ἀκριβῶς, ἐπειδὴ δὲν δεσμεύονταν χρονικὰ γιὰ νὰ καταγγείλουν ἕναν ἀξιωματῶνα, ἀλλὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιφέρουν δίωξη ἐναντίον του ὅποιαδήποτε στιγμή τοῦ ἔτους. Ἡ ἐπίσημη διαδικασία ποὺ ἀφοροῦσε τὴν λογοδοσία τῶν ἀξιωματῶν γιὰ τὸ ἔργο τους γίνονταν στὸ τέλος τῆς ἐτήσιας θητείας τους καὶ ονομαζόταν *εὔθυνα*.

11. Ὁ Λυκοῦργος κατήγγειλε τὸ 338 π.Χ. τὸν Αὐτολύκο γιὰ τὴ φυγάδευση τῆς γυναίκας καὶ τῶν παιδιῶν του ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ μετὰ τὴν μάχη τῆς Χαιρώνειας καὶ προφανῶς ἀφοῦ εἶχε ἐκδοθῇ τὸ ψήφισμα τὸ σχετικὸ μὲ τὴν δέσμευση τῶν πο-

δικασίας αυτής ακόμη και για παραπτώματα που δεν συμπεριλαμβάνοντο στον εισαγγελικό νόμο.

3.1 «Πατριωτικό» ἐγκώμιο τῶν πολιτῶν: παρόν

Ὁ Λυκοῦργος ἀντιπαραθέτει τὴν φυγὴ τοῦ Λεωκράτη μὲ τὴν πατριωτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ὑπολοίπων Ἀθηναίων πολιτῶν ποὺ ἔδειξαν αὐτοθυσίαι γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς πόλεώς τους (§§ 44-51). Συγκεκριμένα, ὅλοι οἱ πολῖτες ἐργάζονταν πολὺ σκληρὰ γιὰ τὴν περικτεῖχισι τῆς πόλεως ἢ γιὰ τὴν κατασκευὴ τάφρων καὶ φρακτῶν (§ 44: «ἐπεμελοῦντο γὰρ οἱ μὲν τῆς τῶν τειχῶν κατασκευῆς, οἱ δὲ τῆς τῶν τάφρων, οἱ δὲ τῆς χαρακώσεως οὐδεὶς δ' ἦν ἀργὸς τῶν ἐν τῇ πόλει»), ἐργασίες μὲ τίς ὁποῖες ποτὲ δὲν εἶχε ἀσχοληθεῖ ὁ Λεωκράτης. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Λεωκράτη ἐπίσης οἱ ἄλλοι πολῖτες συμμετεῖχαν στὴν ἐπικήδεια πομπῆ πρὸς τιμὴν ὅσων εἶχαν πέσει στὴν Χαιρώνεια προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὴν ἀσφάλεια καὶ ἐλευθερία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου (§ 45: «μήδ' ἐπ' ἐκφορὰν ἐλθεῖν ἀξιώσαντα τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ δήμου σωτηρίας ἐν Χαιρωνεία τελευτησάντων»).

Ὁ Λυκοῦργος ὁμιλεῖ ἐπίσης μὲ ἔμφαση γιὰ τὴν γενναιότητα ὅλων ὅσοι ἐπολέμησαν στὴν Χαιρώνεια καὶ διεκινδύνευσαν τὴν ζωὴ τους γιὰ τὴν κοινὴ ἀσφάλεια καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Λυκοῦργος παραθέτει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἓνα εἶδος ἐπιταφίου λόγου ἐγκωμιάζοντας τὴν γενναιότητα τῶν νεκρῶν: «Δὲν ἐναπέθεσαν τίς ἐλπίδες τους γιὰ σωτη-

λιτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους στὴν Ἀττικὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης ἦταν νὰ καταδικασθῇ ὁ Αὐτόλυκος (Hansen no 113). Τὴν ἴδια χρονιά, ὁ Λυκοῦργος κατήγγειλε μὲ *εἰσαγγελία* τὸν Λυσικλῆ γιὰ τὸν ρόλο του ὡς στρατηγοῦ στὴν ἦττα τῆς Χαιρώνειας. Τὸ ἀποτέλεσμα καὶ αὐτῆς τῆς δίκης ἦταν νὰ καταδικασθῇ ὁ Λυσικλῆς ὡς ὑπεύθυνος τῆς ἦττας τῶν Ἀθηναίων (Hansen no 112). Τὸ 333 π.Χ. συμμετεῖχε ὡς συνήγορος τοῦ κατηγοροῦ στὴν *εἰσαγγελία* ἐναντίον τοῦ Λυκόφρονος, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιὰ προδοσία, ἀν καὶ τὸ ἀδίκημα ἦταν μοιχεία, τὸ ὁποῖο προφανῶς παρουσιάσθηκε ὡς ἀπειλὴ γιὰ τοὺς πολῖτες καὶ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα (Ἵπερείδης Ἵπερ Λυκόφρονος 1). Γιὰ τὴν χρῆσι τῆς *εἰσαγγελίας* ἐναντίον τοῦ Λυκόφρονος πρὸβλ. Phillips 2006: 375-94). Τὸ 330 π.Χ. ὁ Λυκοῦργος συμμετεῖχε στὴν *εἰσαγγελία* ἐναντίον τοῦ Εὐξένιππου μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶχε δωροδοκηθῆ, ἐνῶ εἶχε κληθῆ νὰ ἐξηγήσῃ στὴν Ἐκκλησία τοῦ δήμου ἓνα ὄνειρό του, σχετικὸ μὲ τὴν ἱερὴ περιουσία τοῦ θεοῦ Ἀμφιάραου. Πρὸς ὑπεράσπιση τοῦ Εὐξένιππου ἔγραψε ὁ Ἵπερείδης τὸν λόγο του Ἵπερ Εὐξένιππου 4. Τέλος, τὸ 325/24 π.Χ. ὁ Λυκοῦργος κατήγγειλε τὸν Μενέσχαμμο μὲ *εἰσαγγελία* κατηγορώντας τον γιὰ ἀσέβεια καὶ ἐπέτυχε τὴν καταδίκην του (Hansen no 126).

ρία στίς ὀχυρώσεις οὔτε ἐπέτρεψαν στὸν ἐχθρὸ νὰ καταστρέψῃ τὴ γῆ τους. Ἀντίθετα, θεώρησαν τὴν γενναιότητά τους μεγαλύτερο προπύργιο ἀπὸ τὰ λίθινα τεῖχη, ἐνῶ ντράπηκαν νὰ ἀφήσουν τὴν πατρίδα τους νὰ καταστραφῇ» (§ 47: «ἀλλὰ τὴν μὲν αὐτῶν ἀνδρείαν ἀσφαλεστέραν φυλακὴν εἶναι νομίζοντες τῶν λιθίνων περιβόλων, τὴν δὲ θρέψασαν αὐτοὺς αἰσχυρόμενοι περιορᾶν πορθομένην»).

Οἱ ἀρετὲς τῆς γενναιότητος καὶ τῆς αἰδοῦς ποὺ προβάλλονται ἐδῶ γιὰ τοὺς νεκροὺς θυμίζουν τὰ ὀμηρικὰ ἥρωϊκὰ ἰδεώδη τοῦ πολεμιστῆ ποὺ μάχεται καὶ πεθαίνει στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς μάχης γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας του, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ «κλέος» καὶ τὴν «ὑστεροφημίαν». Ἐτσι ὁ Λυκούργος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ γιὰ τοὺς ἥρωες τῆς Χαιρωνείας ὅτι ἀντιμετώπισαν τὸν κίνδυνον ὡς ἄριστοι καὶ ἐνῶ δὲν εἶχαν κανένα ὄφελος ἀπὸ τὴν ἀνδρεία τους, ὅταν ἦταν ζωντανοὶ, ἄφησαν ὅμως στοὺς ἀπογόνους τους, στοὺς συγχρόνους Ἀθηναίους τὴν φήμη (§ 48: «τοιαύταις δὲ γνώμαις χρῆσάμενοι καὶ τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσιν ἐξ ἴσου τῶν κινδύνων μετασχόντες, οὐχ ὁμοίως τῆς τύχης ἐκοινώνησαν: τῆς γὰρ ἀρετῆς οὐ ζῶντες ἀπολαύουσιν, ἀλλὰ τελευτήσαντες τὴν δόξαν καταλελοίπασιν»).

Ὁ ἐγκωμιαστικὸς τόνος ἐνισχύεται ρητορικῶς ἀπὸ τοὺς ἀποήχους τῶν ὀμηρικῶν ἀρετῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ ἔπαθλα τοῦ πολέμου. Οἱ νεκροὶ τῆς Χαιρωνείας, παρ' ὅτι ἔχασαν στὴν μάχη, πέθαναν τελικὰ νικητὲς, γιατί ἀπέκτησαν ἐλευθερία καὶ ἀρετὴ. Δὲν φοβήθηκαν τὴν ἐπίθεση τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ ἐπέλεξαν ἕναν εὐγενῆ θάνατον ἀποφεύγοντας ἔτσι τὴν ὑποδούλωσή τους (§ 49: «τὴν γὰρ δουλείαν φεύγοντες εὐκλεᾶ θάνατον αἰροῦνται»)¹². Ἐξαίρεται ἡ ἀρετὴ τῶν νεκρῶν καὶ ἥρωοποιεῖται ὁ ἀγώνας τους γιὰ τὴν ἐλευθερία (§ 50: «μόνοι γὰρ τῶν ἀπάντων τὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν ἐν τοῖς ἑαυτῶν σώμασιν εἶχον»)¹³.

Τὸ ἐγκώμιον τῶν Ἀθηναίων ποὺ πολέμησαν καὶ ἔχασαν τὴν ζωὴ τους στὴν Χαιρωνεία ὀλοκληρῶνεται μὲ τὸν ἔπαινο τῶν ζώντων Ἀθηναίων πολιτῶν γιὰ τὶς τιμὲς ποὺ ἔχουν ἀποδώσει στοὺς πολεμιστὲς, στοὺς ἐπιτυχημένους στρατηγὸς καθὼς καὶ σὲ ὅσους ἔχουν σκοτώσει τυράννους. Οἱ τιμὲς ποὺ ἀποδίδονται στοὺς νεκροὺς ἀνακαλοῦν τὴν τιμὴ τοῦ ὀμηρικοῦ ἥρωα γιὰ τὶς ἐπιτεύξεις του καὶ τὴν ἄριστη διαγωγή του στὸν πόλεμο¹⁴.

12. Γιὰ τὸν τόπο τοῦ εὐγενοῦς θανάτου σὲ ἐπιταφίους λόγους, πρβλ. Λυσ. 2.70, Θουκυδ. II.42.4. Δημοσθ. 60.26, 31.

13. Γιὰ τὴν ὀμηρικὴ ἀρετὴ, πρβλ. Adkins (1960) 152, 185.

14. Γιὰ τὴν συνέχιση καὶ κυριαρχία τῶν ὀμηρικῶν ἀξιών, πρβλ. Walcot (1996) 169-177.

3.2 Ἐπιδεικτικὴ ρητορικὴ: πρόγονοι καὶ παρελθὸν

Ἐνα σημαντικό τμήμα τῆς ρητορικῆς περὶ πατριωτισμοῦ ἀφιερώνεται στοὺς προγόνους τῶν Ἀθηναίων (§§ 68-74, 83-89, 98-100, 103-110) μὲ παραθέματα στίχων ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Εὐριπίδη (§§ 100 κ.έξ.), τοῦ Ὀμήρου (§§ 101-103) καὶ τοῦ Τυρταίου (§ 110 κ.έξ), τὸν Ἐφηβικὸ ὄρκο (§§ 75-78) καὶ τοὺς ὄρκους τῶν ἀρχόντων καὶ δικαστῶν (§§ 79-82), προβάλλοντας πρότυπα ἠρωϊσμοῦ καὶ φιλοπατρίας καὶ ἀντιπαραθέτοντάς τα μὲ τὴν προδοτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Λεωκράτη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη του σὲ δυσχερῆ περίοδο. Τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ λόγου ἀναδεικνύει τὴν ἐπιδεικτικὴ ρητορικὴ τέχνη τοῦ Λυκούργου καὶ ἀντλεῖ κοινούς τόπους τῶν ἐπιταφίων λόγων.

Ἀρχικῶς γίνεται ἀναφορὰ στοὺς προγόνους ποὺ ὑπερασπίστηκαν τὴν πατρίδα τους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ Λυκούργος προσπαθεῖ νὰ ἀπορρίψει τὸ ὑποτιθέμενο ἐπιχείρημα τοῦ Λεωκράτη ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν Ἀττικὴ μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἑλλήνων στὶς Θερμοπύλες, προκειμένου νὰ μεταβοῦν στὴν Σαλαμίνα. Ἐξηγεῖ λοιπὸν ὅτι ἢ μετακίνηση αὐτῆ τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦταν ἐγκατάλειψη, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ θαυμασίου σχεδίου τους νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρὸ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν ἔτσι τὴν ἐλευθερία γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς των ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ὑπολοίπους Ἑλληνες (§§ 68-70). Ἡ ἀναφορὰ στὴν ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας ἦταν ἕνας κοινὸς ρητορικὸς τύπος τοῦ ἐπαίνου τῶν προγόνων στοὺς ἐπιταφίους λόγους¹⁵.

Στὴν συνέχεια τονίζονται ἐμφατικῶς οἱ συνέπειες τῆς νίκης τῶν Ἀθηναίων στὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας, καθὼς κατάφεραν νὰ διατηρήσουν τὴν ἠγετικὴ τους θέση στὴν Ἑλλάδα, ἐληλάτησαν τὴ Φοινίκη καὶ τὴν Κιλικία καὶ ἐνίκησαν ἀπὸ στεριὰ καὶ θάλασσα στὸν Εὐρυμέδοντα (§ 72). Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἔθεσαν ἕνα ὄριο ποὺ δὲν μπορούσαν οἱ βάρβαροι νὰ ὑπερβοῦν, ἐξασφαλίζοντας τὸ δικαίωμα γιὰ τοὺς Ἑλληνες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας νὰ διαχειρίζονται μόνοι τὶς ὑποθέσεις τους (§ 73)¹⁶.

Ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν ἐπαινεῖται ὡς λαμπρὸ παράδειγμα εὐγενῶν πράξεων γιὰ τοὺς Ἑλληνες (§ 83: *«τοῦτο γὰρ ἔχει μέγιστον ἢ πόλις ὑμῶν ἀγαθόν, ὅτι τῶν καλῶν ἔργων παράδειγμα τοῖς Ἑλλησι γέγο-*

15. Πρβλ. Λυσ. 2.32-43, Πλάτων *Μενέξενος* 241c-d, Δημοσθ. 60.10.

16. Γιὰ τὴν ἀντιπαραθέση τοῦ Λεωκράτη μὲ τοὺς πολεμιστὲς στὴν Σαλαμίνα καὶ στὶς Πλαταιές, πρβλ. Pearson (1941) 224-225.

νεν»). Ὁ Λυκοῦργος ἀναφέρει ἓνα περιστατικὸ πὸν συνέβη κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Κόδρου, ὅταν οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλησαν νὰ κυριεύσουν τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ τελικῶς χάρη στὴν αὐτοθυσία τοῦ βασιλιά τους Κόδρου κατάφεραν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτοκυριαρχία τους (§§ 84-89). Τὸ παράδειγμα αὐτὸ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ τονισθῇ ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀνδρεία βασιλιάδων καὶ ὄχι μόνον ἀπλῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν τὴν ζωὴ τους προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὴν πατρίδα τους. Μία τέτοιου εἴδους ἀντιπαράθεση σκοπεύει νὰ παρουσιάσῃ τὴν φυγὴ τοῦ Λεωκράτη ἀκόμα πὸ ἐγκληματικὴ καὶ προδοτικὴ.

Ἀνατρέχοντας σὲ παραδείγματα φιλοπατρίας ἀναφέρεται μία ἱστορία ἐνὸς νέου ἀνδρα, πὸν μόνος αὐτὸς δὲν ἔφυγε, ὅταν ξέσπασε τὸ ἠφάιστιο τῆς Αἴτνας στὴν Σικελία, προκειμένου νὰ συμπαρασταθῇ στὸν ἀδύναμο πατέρα του καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἢ φωτιὰ εἶχε δημιουργήσει ἓναν κύκλο, μέσα στὸν ὁποῖον εὐρίσκοντο πατέρας καὶ γιὸς πὸν τελικὰ ἐσώθησαν χάρη στὴν εὐνοία τῶν θεῶν (§§ 94-97). Τὸ συγκεκριμένο παράδειγμα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θεία δίκη ἐπιβραβεύει αὐτοὺς πὸν συμπαρίστανται στοὺς δικούς τους ἀνθρώπους.

Ἡρωϊκὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ στάση τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν, Ἐρεχθέως, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ θυσιάσῃ τὴν κόρη του γιὰ νὰ μὴν ἠττηθῇ ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν στὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Εὐμόλπου (§§ 98-100). Παρατίθεται μάλιστα ἓνα ἀπόσπασμα στίχων τοῦ Εὐριπίδη, ὅπου ἐπαινεῖται καὶ ἐξαιρεται ἡ εὐγένεια, ἡ μεγαλοψυχία καὶ ἡ ἀποφασιστικὴ τῆς μητέρας τῆς κόρης τοῦ Ἐρεχθέως, πὸν πρόκειται νὰ θυσιάσῃ μὲ σκοπὸ νὰ σωθῇ ἡ πόλη καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν (§ 100 κ.ἑξ.).

Ἰδιαίτερη μνεῖα γίνεται στὸν νόμο τῶν προγόνων νὰ καθιερωθῇ ἡ συμμετοχὴ τῶν ραψωδῶν στὴν μεγάλη ἐορτὴ τῶν Παναθηναίων, δείχνοντας ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς ὑπόλοιπους Ἑλληνας τὸν θαυμασμὸ τους γιὰ τὶς εὐγενεῖς πράξεις (§ 102). Ἐνα παράδειγμα παρατίθεται κάπως παραλλαγμένο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα Ὁ 494-499, ὅπου ὁ Ἐκτορας ἐνθαρρύνει τοὺς Τρῶες νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴν πατρίδα τους, τονίζοντας ὅτι ὁ θάνατός τους θὰ φέρει τὴν σωτηρία στὴν οἰκογένειά τους καὶ θὰ διατηρήσει ἄθικτη τὴν ἰδιοκτησία καὶ τὸ σπιτί τους (§ 103). Ὁ Λυκοῦργος χρησιμοποιεῖ τοὺς ὁμηρικὸς αὐτοὺς στίχους γιὰ νὰ δείξῃ ὅτι οἱ πρόγονοι τῶν Ἀθηναίων ἐνεπνεύστησαν ἀπὸ τέτοιου εἴδους ἠρωϊκὲς πράξεις, ὥστε νὰ ἐπιτύχουν τὴν μεγάλη νίκη στὸν Μαραθῶνα κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους (§ 104).

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐκτενῆ λογοτεχνικὰ καὶ ποιητικὰ παραθέματα φυσικὰ

δὲν σχετίζονται μὲ τὴν ὑπόθεση, ἀλλὰ παρατίθενται, ἐπειδὴ φαίνεται πὼς ὁ Λυκοῦργος περιμένει νὰ ἔχουν ἄμεσον ἀντίκτυπο στοὺς δικαστές. Ἡ ποίηση, ἐπική, λυρική καὶ τραγική, ἔχει στόχο νὰ διασκεδάσει κατὰ κάποιον τρόπο τὸ κοινὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ διδάξει μὲ πρότυπα ἡθους ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Λυκοῦργος εἶχε ὑποστηρίξει θεσμικὰ τὴν ἀνθιστὴ τῆς τραγωδίας καὶ τῶν δραματικῶν ἀγώνων, ἐπισκευάζοντας καὶ τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου. Χρησιμοποιεῖ ἔντεχνα τὶς πολιτικὲς τοῦ ἐπιτυχίως προκειμένου νὰ πείσει τοὺς δικαστὲς, ἀναδεικνύοντας τὸ κύρος καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῶν προθέσεων του στὴν διώξή του ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη.

Στὴν ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐντάσσεται καὶ τὸ περιστατικὸ ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἡγεσία τῆς Σπάρτης κατὰ τὸν Β΄ Μεσσηνιακὸ πόλεμο (§§ 105-106). Σύμφωνα μὲ τὴν προφητεία ποὺ εἶχαν λάβει οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ συγκεκριμένα τὸν ποιητὴ Τυρταῖο. Ἡ ποίηση τοῦ Τυρταίου ἐνεθάρρυνε τοὺς πολεμιστὲς καὶ συνετέλεσε στὴν ὀργάνωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῶν νέων. Στοὺς στίχους ποὺ παραθέτει ὁ Λυκοῦργος ἐξυμνεῖται ἡ αὐτοθυσία τῶν πολεμιστῶν γιὰ χάρι τῆς ἐλευθερίας τῆς πόλης τους καὶ τῆς σωτηρίας τῶν οἰκογενειῶν τους (§ 107). Αὐτοὶ οἱ ἀληθινὰ ὄμορφοι καὶ χρήσιμοι στίχοι ἐνέπνευσαν τόσο τοὺς Ἀθηναίους ὅσο καὶ τοὺς Σπαρτιάτες κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, καὶ ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδειξαν τὴν ἀνδρεία τους στὴν μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἐνῶ ἡ αὐτοθυσία τῶν Σπαρτιατῶν στὶς Θερμοπύλες ξεπέρασε σὲ γενναιότητα ὅλους τοὺς ἄλλους (§§ 108-110).

Στὸ πλαίσιο τῆς τηρήσεως τῶν παραδόσεων καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν νόμων τῆς πόλεως, ὁ Λυκοῦργος ἀναφέρεται στὴν σημασία συγκεκριμένων ὄρκων μὲ τοὺς ὁποίους οἱ πολῖτες δεσμεύονται νὰ ὑποστηρίξουν τὶς στρατιωτικὲς δυνάμεις, τοὺς θεσμοὺς, τὰ ἱερά καὶ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Ὅλοι οἱ πολῖτες στὴν ἐφηβεία τους κατὰ τὴν ἐγγραφή των στοὺς δήμους ὀρκίζονται νὰ μὴν ἐγκαταλείψουν τὴν θέση τους στὸ πεδὶον τῆς μάχης, ἀλλὰ ἀντιθέτως νὰ ὑπερασπίζονται τὴν πατρίδα τους καὶ νὰ τὴν παραδώσουν καλύπτει ἀπ' ὅ,τι τὴν παρέλαβαν (1.75-78)¹⁷. Γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὸν ὄρκο τῶν ἀρχόντων, τῶν δικαστῶν καὶ τῶν ἰδιωτῶν, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον οἱ πολῖτες θὰ πρέπει νὰ δεῖξουν τόλμη

17. Κατὰ Λεωκράτους 76: «ὕμιν γὰρ ἔστιν ὄρκος, δὴ ὁμνύουσι πάντες οἱ πολῖται, ἐπειδὴν εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον ἐγγραφῶσι καὶ ἔφηβοι γένωνται, μήτε τὰ ἱερὰ ὄπλα καταισχυνεῖν¹ μήτε τὴν τάξιν λείπειν, ἀμυνεῖν δὲ τῇ πατρίδι καὶ ἀμείνω παραδώσειν».

καὶ γενναιότητα προκειμένου νὰ σώσουν τὴν πατρίδα τους (1.79-82). Ὁ συγκεκριμένος ὄρκος ἀνταναντᾶ τὰ ιδεώδη τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὑπερασπίσεως τῶν ἀρχόντων, τῆς τιμῆς τῶν νεκρῶν καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν πολιτισμένων λαῶν ἔναντι τῆς ἀσεβείας τῶν βαρβάρων:

Ὅρκος: «οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας οὐδ' ἐγκαταλείψω τοὺς ἡγεμόνας οὔτε ζῶντας οὔτε ἀποθανόντας, ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας τῶν συμμάχων ἅπαντας θάψω. καὶ κρατήσας τῷ πολέμῳ τοὺς βαρβάρους τῶν μὲν μαχεσαμένων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πόλεων οὐδεμίαν ἀνάστατον ποιήσω, τὰς δὲ τὰ τοῦ βαρβάρου προελομένης ἀπάσας δεκατεύσω. καὶ τῶν ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω παντάπασι, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἐάσω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας» (Κατὰ Λεωκράτους 81).

Συνοπτικά, ὁ Λυκοῦργος χρησιμοποιεῖ ρητορικὰ τεχνάσματα τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορικῆς καὶ ἀντλεῖ αὐτούσια ἀποσπάσματα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τῆς κλασσικῆς περιόδου γιὰ νὰ ἐκθειάσῃ τὶς ἡρωϊκὲς πράξεις τῶν προγόνων καὶ τὶς παραδόσεις τῶν πολιτῶν μὲ βάση τοὺς ὄρκους ποὺ δίδονται γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας, ὥστε νὰ καταδείξῃ τὸν ὕψιστο βαθμὸ προδοσίας κατὰ τὴν φυγὴ τοῦ Λεωκράτη ἀπὸ τὴν πόλη μετὰ τὴν ἧττα τῶν Ἀθηναίων στὴν Χαϊρώνεια (338 π.Χ.).

3.3 Ἀντι-επικήδειος: προδότες καὶ τιμωρία

Οἱ Ἀθηναῖοι διάδικοι συχνὰ ἐπικαλοῦνται μία νομικὴ βάση ἐξηγήσεως γιὰ τὴν ἀπουσία νόμου προκειμένου νὰ ἀποδείξουν τὴν ἐνοχὴ τοῦ ἀντιπάλου καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τιμωρίας του. Ὁ Λυκοῦργος ἐπιχειρεῖ νὰ βασίσει τὴν κατηγορία του σὲ νομικὴ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἴσως νὰ μὴν ἔχη καμία τεχνικὴ βάση ἀλλὰ παρουσιάζει ρητορικὴ ἀποτελεσματικότητα. Συγκεκριμένα, ἀναφέρεται σὲ προηγούμενες τιμωρίες πολιτῶν ποὺ ἔδειξαν παρόμοια ἢ ἀνάλογη συμπεριφορὰ γιὰ νὰ δείξει ὅτι ὁ Λεωκράτης πρέπει νὰ καταδικασθῇ ἀκόμα καὶ ἂν οἱ πράξεις του δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν τεχνικὰ παράνομες.

Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἐπακόλουθο μιᾶς δικαστικῆς ἀποφάσεως ἀποτελοῦν ρητορικὸ τόπο, ἰδιαίτερος στοὺς λόγους κατηγορίας, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς κατηγοροὺς γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἀθωωτικὴ ἀπόφαση τῶν δικαστῶν. Καὶ ἐνῶ πολὺ συχνὰ οἱ ὁμιλητὲς ἀναφέρονται στοὺς δικαστὲς μὲ τέτοιο τρόπο σὰν νὰ εἶχαν οἱ ἴδιοι πά-

ρει συγκεκριμένες αποφάσεις στο παρελθόν ζητώντας τους να κρατήσουν την ίδια γραμμή και στην τωρινή περίπτωση, πρακτικά ήταν αδύνατο να υπάρξει συνέπεια στις δικαστικές αποφάσεις με αυτές του παρελθόντος, δεδομένου μάλιστα ότι δεν υπήρχαν ούτε αρχεία ούτε σχετικά αποδεικτικά έγγραφα των δικαστικών αποφάσεων¹⁸. Τα επιχειρήματα αυτά επιτυγχάνουν να έπηρεάσουν τους δικαστές, ώστε να αναγκασθούν να ακολουθήσουν τον προτεινόμενο τρόπο κρίσεως και καταδίκης.

Η μόνη περίπτωση αναφοράς σε προηγούμενες τιμωρίες με αποδεικτικά στοιχεία γίνεται από τον Λυκοῦργο στην υπόθεση έναντιον τοῦ Λεωκράτη. Ὁ Λυκοῦργος ἀναφέρει τὶς δημόσιες στήλες ὡς παραδείγματα τιμωριῶν τοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν οἱ δικαστὲς νὰ σεβασθοῦν καὶ νὰ μιμηθοῦν στὴν κρίση τους γιὰ τὸν Λεωκράτη.

Οἱ πρόγονοι ἔχουν τιμωρήσει τὴν προδοσία τῶν παραβατῶν ὡς ἐξῆς (1.111-127): Τὸ πρῶτο παράδειγμα εἶναι τοῦ Φρυνίχου καὶ τῶν συνεργατῶν του. Σύμφωνα μὲ ψήφισμα τοῦ Κριτία ἐδικάσθησαν γιὰ προδοσία καὶ ἀπεφασίσθη γιὰ ὅσους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι νὰ ἐκταφοῦν τὰ ὀσῆα τους καὶ νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ (1.111-114). Οἱ συνεργάτες τοῦ Φρυνίχου, Ἀρίσταρχος καὶ Ἀλεξικλῆς ἐθανατώθησαν καὶ ἀπαγορεύθηκε νὰ ταφοῦν στὴν Ἀττικὴ (1.115-116).¹⁹

Τὸ δεύτερο παράδειγμα εἶναι τοῦ Ἰππάρχου, γιοῦ τοῦ Τιμάρχου, ὁ ὁποῖος δὲν παρέμεινε στὴν δίκη του γιὰ προδοσία, ἀλλὰ ἐγκατέλειψε τὴν πόλη του πρὶν ἐκδοθῆ ἢ ἀπόφαση καὶ καταδικάσθηκε σὲ θάνατο. Τὸ ἀγάλμα τοῦ Ἰππάρχου ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καὶ ὁ Λυκοῦργος παραθέτει τὸ σχετικὸ ψήφισμα (1.117-118).²⁰

Ἐνα ἄλλο ψήφισμα παρουσιάζεται, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον ὅσοι

18. Γιὰ μίαν ἐκτενῆ συζήτηση γιὰ τὴν χρήση ἀναφορῶν σὲ προηγούμενες ἀποφάσεις ἢ υποθέσεις στοὺς ρητορικοὺς λόγους, πρβλ. Lanni (1999) 27-51.

19. Γιὰ τὴν δολοφονία τοῦ Φρυνίχου καὶ τὴν ἀνταμοιβὴ τῶν δολοφόνων του μὲ τὴν παροχὴ πολιτικῶν καὶ ἄλλων δικαιωμάτων, πρβλ. Λυσ. *Κατὰ Ἀγοράτου* 13.71-76 μὲ Βολονάκη (2012) 225-242. Γενικώτερα γιὰ τὴν ἐξουσία καὶ τὴν ζωὴ του, πρβλ. Λυσ. *Δῆμιον καταλύσεως ἀπολογία* 25.9, *ὑπὲρ Πολυστράτου* 20.11-12.

20. Ὁ Ἰππάρχος αὐτὸς ἦταν συγγενὴς τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ υπῆρξε τὸ πρῶτο θῦμα τοῦ ὀστρακισμοῦ τὸ 487 π.Χ. Πρβλ. Petrie (1922) 196. Γιὰ τὶς περαιτέρω λεπτομέρειες ὅσον ἀφορᾷ τὴν καταδίκη τοῦ Ἰππάρχου σὲ θάνατο καὶ τὴν ἀπόσυρση τοῦ ἀγάλματός του ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἡ μόνη πηγὴ εἶναι ὁ Λυκοῦργος στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα καὶ ἔτσι ἴσως μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῆ ἢ ἀξιολοπιεσθῆ τῆς συγκεκριμένης ἀναφορᾶς.

είχαν καταφύγει στη Δεκέλεια, ενώ έπολιορχοῦντο ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες, κατεδικάζοντο σὲ θάνατο (1.119-121).²¹

Μία ἄλλη περίπτωση εἶναι ὁ ἄνδρας ποὺ ἐκτελέσθηκε στὴν Σαλαμίνα, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποπειραθῆ νὰ προδώσῃ τὴν πόλιν του, ὁμιλῶντας μόνον ὑπὲρ τῶν περσικῶν συμφερόντων· τότε οἱ βουλευτῆς τὸν ἐφόνευσαν μὲ τὰ ἴδια τοὺς τὰ χέρια ἄκριτον. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ συνδέεται προφανῶς μὲ τὴν σχετικὴ ἱστορία τοῦ Ἡροδότου (X,5), στὴν ὁποῖαν ἀναφέρεται ὁ βουλευτὴς Λυκίδας ὡς προδότης, καὶ τοποθετεῖται ἀμέσως μετὰ τὴν ναυμαχία στὴν Σαλαμίνα, ὅταν ὁ Μαρδόνιος ἔκανε προτάσεις - προσφορὲς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους.²²

Ἀπὸ τὸ πρόσφατο παρελθόν, τὸ παράδειγμα ποὺ μπορεῖ νὰ συνδεθῆ ἄμεσα μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Λεωκράτη εἶναι ὁ Αὐτολύκος (1.53), ὁ ὁποῖος εἶχε φυγαδεύσει τὴν οἰκογένειά του μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἐνῶ τὸ ψήφισμα ποὺ ἐξεδόθη μετὰ τὴν Χαιρώνεια (1.16) ἦταν κατηγορηματικὸ καὶ ἀπαγόρευε ὁποιαδήποτε μετακίνηση τόσο τῶν πολιτῶν ὅσο καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. Τὴν προδοσία τοῦ Αὐτολύκου ὁ Λυκούργος τὴν ἔχει ἀναφέρει στὸ πλαίσιο τῆς ἀφηγήσεως τῶν γεγονότων μετὰ τὴν Χαιρώνεια συνδέοντάς τὴν μὲ τὴν φυγὴ τοῦ Λεωκράτη.²³

Ἡ ρητορικὴ στρατηγικὴ τῆς παραθέσεως προηγουμένων τιμωριῶν

21. Γιὰ τὸ ψήφισμα αὐτὸ δὲν γνωρίζουμε κάτι περισσότερο. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς φυγοδίκους στὴν Δεκέλεια ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ Δεκέλεια εἶχε καταληφθῆ καὶ ὀχυρωθῆ ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους τὸ 413 π.Χ. καὶ ἀπὸ τότε δημιουργοῦσε προβλήματα στὴν Ἀθήνα, καθὼς ἀποτελοῦσε ἓνα κατάλληλο μέρος καταφυγῆς τῶν λιποτακτῶν· πρβλ. Petrie (1922) 198. Ἐπίσης ἡ Ἀθήνα ἀναγκαζόταν νὰ μεταφέρῃ τὸ καλάμπόκι γύρω ἀπὸ τὸ Σούνιο καθὼς δὲν μποροῦσε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν Δεκέλεια, γεγονὸς ποὺ ἔκανε τὴν ἐπιχείρησι μεταφορᾶς ἀργὴ καὶ ἀκριβή· πρβλ. Θουκυδ. VII. 28.

22. Ὁ Δημοσθένης ὅμως στὸν *Περὶ τοῦ στεφάνου* 18.204, παραδίδει τὸ ὄνομα Κύρσιλος καὶ τοποθετεῖ τὸ περιστατικὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ναυμαχία, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐσκέπτοντο νὰ ἐπιβιβαθοῦν. Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ ἦταν ἢ πιὸ κατάλληλη μαρτυρία γιὰ τὸ ἂν ὁ Ἡρόδοτος ἢ ὁ Δημοσθένης εἶναι ἀκριβέστερος ἢ ἂν καὶ οἱ δύο ἀναφέρονται στὸ ἴδιο πρόσωπο.

23. Ὁ Λυκούργος, ἀφοῦ ἀντιπαραθέτει τὴν στάσι τοῦ Λεωκράτη μὲ τὴν στάσι ὄλων αὐτῶν τῶν προδοτῶν τονίζοντας τὴν στάσι τῶν προγόνων πρὸς ἐκείνους ποὺ παραβίαζαν τοὺς νόμους τῆς πόλεως, ἀναφέρεται στὸ ψήφισμα τοῦ Δημοφάντου (1.126-127), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ὀρκισθῆ νὰ σκοτώνουν κάθε ἄνδρα ποὺ ἐπρόδιδε τὴν πόλιν του εἴτε μὲ τὰ λόγια εἴτε μὲ τὰ ἔργα, ψῆφο καὶ χειροτονία, γιὰ νὰ καταλήξῃ ὅτι ὁ Λεωκράτης πρέπει νὰ καταδικασθῆ σὲ θάνατο.

ένισχύεται από την αναφορά στην στάση των Σπαρτιατών απέναντι στην προδοσία (1.128-130), προκειμένου να υπονοηθεί ότι όχι μόνον οι Αθηναίοι αλλά όλοι οι Έλληνες αντιμετωπίζουν τους προδότες τους με τον ίδιο παραδειγματικό τρόπο. Οι Σπαρτιάτες ἐψήφισαν έναν νόμο που ὥριξε ότι ὅλοι ὅσοι ἀρνοῦνται νὰ διακινδυνεύσουν τὴν ζωὴ τους γιὰ τὴν πατρίδα τους πρέπει νὰ θανατωθοῦν.

Σύμφωνα με τις ἀντιλήψεις τῶν Σπαρτιατῶν ἡ ἐπιβίωση σὲ ἕναν πόλεμο τελεῖ ὑπὸ ἀμφισβήτηση, καθὼς μπορεῖ νὰ συνδέεται με ἀτιμία καὶ θάνατο. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ μόνη τιμωρία ποὺ ταιριάζει σὲ περιπτώσεις δειλίας.

Ὁ Λυκοῦργος παρουσιάζει τὸ παράπτωμα τοῦ Λεωκράτη ὡς μία μοναδικὴ καὶ ξεχωριστὴ περίπτωση ποὺ ὑπάγεται στὴν ἀρμοδιότητα τῶν δικαστῶν. Σύμφωνα με τὸ πνεῦμα αὐτό, ὁ Λυκοῦργος ἀντιτίθεται στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἀποφασίζουν στὰ ἡλιαστικὰ δικαστήρια καὶ παροτρύνει τοὺς δικαστὲς νὰ λειτουργήσουν ὡς Ἀρεοπαγίτες (1.11-13). Ὁ Λυκοῦργος ὀνομάζει τὸν Ἄρειο Πάγο ὡς τὸ «πιὸ εὐγενὲς παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων» καὶ ὑπερτονίζει τὸ κύρος αὐτοῦ τοῦ δικαστηρίου,²⁴ καταλήγοντας στὴν ἐξῆς διαπίστωση (1.12):

«καὶ ταῦτα κάλλιστον ἔχοντες τῶν Ἑλλήνων παράδειγμα τὸ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ συνέδριον, ὃ τοσοῦτον διαφέρει τῶν ἄλλων δικαστηρίων ὥστε καὶ πάρ' αὐτοῖς ὁμολογεῖσθαι τοῖς ἀλίσκομένοις δικαίαν ποιεῖσθαι τὴν κρίσιν.»

Στὸ τέλος τοῦ λόγου τοῦ ὁ Λυκοῦργος τονίζει ὅτι ἀκολούθησε μίαν ὑψηλὴ τακτικὴ ποὺ παραπέμπει στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖον λειτουργεῖ ὁ Ἄρειος Πάγος (1.149):

«ἐγὼ μὲν οὖν καὶ τῇ πατρίδι βοηθῶν καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ τοῖς νόμοις ἀποδέδωκα τὸν ἀγῶνα ὀρθῶς καὶ δικαίως, οὔτε τὸν ἄλλον τοῦτου βίον διαβαλῶν οὔτ' ἔξω τοῦ πράγματος οὐδὲν κατηγορήσας.»

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λυκοῦργος δὲν υἰοθετεῖ τις συνήθειες ἐπιθέσεις ἡθους ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ ἡλιαστικὰ δικαστήρια, ἐκθέτοντας τὸν ἀντίπαλο στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ καὶ τὸν δημόσιο βίον με κατηγορί-

24. Ὁ Ἄρειος Πάγος ὅμως ἦταν ἀντίθετος πρὸς τοὺς ἀκραίους ἀντιπάλους τῆς Μακεδονίας καὶ προσέφερε τὸ κύρος του ὑπὲρ τῆς φιλειθνηρικῆς ομάδας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι παρενέβη, ὥστε ἡ ἀνώτατη ἀμυντικὴ ἡγεσία τῆς πόλεως νὰ παραχωρηθῆ στὸν Φωκίωνα, ὁ ὁποῖος εἶχε πάντοτε συμβουλευεῖς τοὺς Αθηναίους νὰ συνάψουν εἰρήνη με τὸν Φίλιππο· πρβλ. Ostwald (1955) 126-27.

ες άσχετες πρὸς τὴν ὑπόθεση ἐκδίκασης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ δὲν περιορίζεται στὰ γεγονότα ποὺ ἀφοροῦν ἀποκλειστικὰ μόνον τὴν ὑπόθεση, ἀλλὰ ἀναφέρεται στοὺς προγόνους, τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σὲ ἄλλες περιπτώσεις τιμωρίας προδοτῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐντάσσει στὴν ἐπιχειρηματολογία του ποιητικὰ τμήματα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, τὸν Τυρταῖο καὶ τὸν Εὐριπίδη. Τέτοιου εἴδους ἀναφορὲς καὶ παρεμβολὲς σίγουρα δὲν θὰ ἄρμοζαν σὲ δίκες ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ὁ Λυκοῦργος ἀναφέρει τὴν δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ Ἀρείου Πάγου, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ ὑπάρχει στὴν παροῦσα ὑπόθεση νὰ λειτουργήσουν οἱ δικαστὲς μὲ ἀνάλογη ἀρμοδιότητα, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὡς καὶ νομοθετικὴ ἐξουσία.

Ὅπως μέχρι τώρα ἔχει ἀποδειχθῆ, στὸν ἀντίποδα τῆς ρητορικῆς τοῦ πατριωτισμοῦ εὐρίσκεται ἡ ρητορικὴ παρουσίαση τῶν παραδειγματικῶν ὑποθέσεων προδοσίας τοῦ παρελθόντος. Συνεπῶς ὁ λόγος τοῦ Λυκούργου *Κατὰ Λεωκράτους* θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὡς «ἀντι-επικήδειος», ἀφοῦ περιγράφει τὴν κατάρρευση τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας,²⁵ παρ' ὅλο ποὺ ἐμπεριέχει ποικίλα ρητορικὰ στοιχεῖα ἐπιδεικτικῆς καὶ συμβουλευτικῆς ρητορικῆς, τα ὁποῖα τοῦ δίδουν μίαν ἰδιαιτερότητα ὡς πρὸς τὴν στρατηγικὴ καὶ τὴν σύνθεση τῶν ρητορικῶν τεχνασμάτων.

4. Ἀποτέλεσμα τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη: ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τοῦ Λυκούργου;

Ἡ ἐπίκληση τῶν ἰδεωδῶν του πατριωτισμοῦ καὶ τὸ προσωπικὸ κῦρος τοῦ Λυκούργου ὀδηγοῦν πολὺ κοντὰ στὴν νίκη. Ὁ Αἰσχίνης (*Κατὰ Κτησιφῶντος* 3.252) ἀναφέρει τὸ ἀποτέλεσμα: οἱ ψῆφοι ἦταν ἴσες καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ Λεωκράτης ἀθωώθηκε. «ἕτερος δ' ἐκπλεύσας ἰδιώτης εἰς Ρόδον, ὅτι τὸν φόβον ἀνάνδρως ἤνεγκε, πρῶν ποτὲ εἰσηγγέλθη, καὶ ἴσαι αἱ ψῆφοι αὐτῷ ἐγένοντο· εἰ δὲ μία ψῆφος μετέπεσεν, ὑπερώριστ' ἄν.»²⁶

25. Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ θάρρους καὶ τῆς γενναιότητος στὴν δημοκρατικὴ πόλη, πβ. Balot (2004) 406-23.

26 Ὁ Sullivan (2002: 3-7) ὑποστηρίζει μία διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα τῆς ἀπόφασης ποὺ παραθέτει ὁ Αἰσχίνης, ὅτι δὲν ἀφορᾷ τὴν πρώτη κρίση περὶ ἀθωότητος ἢ ἐνοχῆς γιὰ προδοσία ἀλλὰ τὴν δευτέρη κρίση περὶ τῆς ποινῆς ποὺ θὰ ἐπιβαλλόταν στὸν κατηγορούμενο. Κατὰ τὸν Sullivan, θὰ ἔδινε ἔτσι νόημα ὁ Αἰσχίνης στὴν ἀντιπα-

Ἄξιζοι νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἀθώωση τοῦ Λεωκράτη οὐσιαστικὰ ἐστηρίχθη σὲ διαφορὰ μιᾶς μόνον ψήφου.

Ἄν καὶ δὲν κατάφερε ὁ Λυκοῦργος νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καταδίκη τοῦ Λεωκράτη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῆ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης ὡς ἥττα ἢ ἀποτυχία τοῦ ρήτορος καὶ πολιτικοῦ. Ἡ συγκεκριμένη *εἰσαγγελία* ἐντάσσεται στὸ σύνολον ἐνὸς ἀριθμοῦ εἰσαγγελιῶν, στίς ὁποῖες συμμετεῖχε ἐνεργῶς ὁ Λυκοῦργος εἴτε ὡς κατήγορος εἴτε ὡς συνήγορος κατηγορίας, καὶ ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε κερδίσει. Εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον ὅτι ζημιώθηκε ὁ Λυκοῦργος σὲ δημοσιότητα ἢ ἐπιρροή, δεδομένου ὅτι προσήγγισε πολὺ στὸ νὰ πείσῃ τοὺς δικαστὲς ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη.

Ἡ βασικὴ ἀδυναμία τῆς ὑπόθεσης τοῦ Λυκοῦργου εἶναι ὅτι ὁ Λεωκράτης δὲν εἶχε παραβιάσει κανένα νόμο. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ νομικὴ αἰτιολόγηση μιᾶς ὑποθέσεως δὲν ἀποτελοῦσε πάντοτε τὴν πιδ πειστικὴ μέθοδο στίς ὑποθέσεις τῶν ἀθηναϊκῶν δικαστηρίων. Ἔτσι, π.χ. στὴν ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸν Αἰσχίνη (*Κατὰ Κτησιφῶντος* 3) καὶ τὸν Δημοσθένη (*Περὶ τοῦ στεφάνου* 18) ὅσον ἀφορᾷ τὸ ψήφισμα τοῦ Κτησιφῶντος νὰ ἀπονεμηθῆ στεφάνι τιμῆς στὸν Δημοσθένη, μπορεῖ νὰ διαπιστωθῆ ὅτι τὸ νομικὸν ὑπόβαθρο ποὺ εἶναι μὲ τὸ μέρος τοῦ Αἰσχίνη

ράθεση ἀνάμεσα στὸν Λεωκράτη καὶ τὸν Δημοσθένη. Ὑπάρχουν, ὅμως, δυσκολίες στὴν ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας. Πρῶτον, ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸν Λεωκράτη καὶ τὸν Δημοσθένη ἀφορᾷ τὴν κατηγορία τῆς ὑποτιθέμενης προδοσίας τοῦ Δημοσθένη, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ τιμωρηθῆ εἶναι ὑποψήφιος νὰ τιμηθῆ ἐνῶ οἱ δύο πολῖτες, ἐκεῖνος ποὺ πῆγε στὴν Σάμο καὶ ὁ Λεωκράτης ποὺ πῆγε στὴν Ρόδο ἐνεπλάκησαν λανθασμένα σὲ κατηγορίες προδοσίας καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ἤρθαν ἀντιμέτωποι μὲ τὴν καταδίκη σὲ θάνατο ἢ ἔξορία. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ κατηγορία τῆς προδοσίας ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὸ ἐὰν ἀθώωθηκε ἢ καταδικάστηκε ὁ Λεωκράτης. Δεύτερον, ἡ ἰσοφειά ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀθώωση τοῦ κατηγορουμένου στὴν κρίση περὶ ἐνοχῆς θά ἦταν δύσκολο νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴν κρίση γιὰ μίαν ἐκ τῶν δύο προτεινόμενων ποινῶν, ὅπως συνηθιζόταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα στοὺς τιμητοὺς ἀγῶνες. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις σὲ ἀρχαῖες πηγές (π.χ. Ἀριστοφ. Σφήκ. 897, Δημοσθ. 25 Κατὰ Ἀριστογείτονος Α', 55 Πρὸς Καλλικλέα) ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ποινὴ μποροῦσε νὰ προκαθορισθεῖ σὲ τιμητοὺς ἀγῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀκρόαση τῆς δίκης ἀπὸ τὸν κατήγορο, τὴν ὁποία καὶ παρουσίαζε στὸν κατηγορητήριο λόγο του (πρὸβλ. Todd 1993: 134-135). Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ Λυκοῦργος τονίζει σὲ ὅλον τὸν λόγον τὴν ἀναγκαιότητα ἐπιβολῆς τῆς θανατικῆς καταδίκης, ὅπως ἄλλωστε κατὰ τὰ παραδείγματά του ἔχει ἐπιβληθεῖ σὲ ἀντίστοιχες περιπτώσεις στὸ παρελθόν. Συνεπῶς, εἶναι πιθανότερον ὅτι ἡ κρίση ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Αἰσχίνη ἀφορᾷ τὴν κατηγορία περὶ προδοσίας παρὰ τὴν ἀπόφαση ποινῆς.

καὶ στὸ ὁποῖον ἀφιερώνει ἕνα ἐκτενέστατο μέρος (3.8-48) δὲν τὸν βοηθεῖ νὰ κερδίσει τὴν ὑπόθεση, ἐνῶ ὁ Δημοσθένης, θεωρῶντας ὅτι οἱ δικαστὲς δὲν δίδουν ἀποφασιστικὴ σημασία στὰ νομικὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἀναπτύσσει ἰδιαίτερος τὸ νομικὸ ζήτημα (18.111-120) καὶ πάλι ἐπιτυγχάνει τὴν νίκη.²⁷

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Λυκούργου πιθανῶς νὰ ἀντανακλᾷ τὴν ἀντίδραση τῶν Ἀθηναίων στὴν κατάχρηση τῆς διαδικασίας τῆς *εἰσαγγελίας* γιὰ ἀδικήματα ποῦ δὲν ἦταν σοβαρὰ οὔτε ἐπιζήμια γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ συμφέροντα.²⁸ Δὲν ἐπέισθησαν γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς φυγῆς τοῦ Λεωκράτη ἀπὸ τὴν πόλη ὡς προδοσίας, ἀλλὰ μᾶλλον ἐθεώρησαν τὴν πράξη του ὡς ἐπίδειξη δειλίας. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Αἰσχίνη (*Κατὰ Κτησιφῶντος* 3.252) στὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης δηλώνει ξεκάθαρα ὡς αἰτία τῆς δίκης τοῦ Λεωκράτη τὴν ἀνανδρία καὶ δειλία του («ὅτι τὸν φόβον ἀνανδρῶς ἤνεγκε»). Ἡ ρητορικὴ περὶ τῆς δειλίας τοῦ Λεωκράτη ἔχει ἰδιαίτερος τοπισθῆ ἀπὸ τὸν Λυκοῦργο, προκειμένου νὰ τὸν παρουσιάσῃ ὑπόλογο σὲ *εἰσαγγελία* γιὰ προδοσία.

Ρητορικῶς ἐπαυξάνεται τὸ ἐπιχείρημα τῆς δειλίας μὲ τὴν ἀπόδοση ὄλων των εἰδῶν τῶν ἀδικημάτων στὸν κατηγορούμενο, καὶ μάλιστα ἀδικημάτων ποῦ εἶχαν χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λυκοῦργο σὲ ὑποθέσεις *εἰσαγγελίας* μετὰ τὸ 338 π.Χ. (1.147):

«αὐτοῦ διάνοιαν τοῖς θεοῖς ἠγοῦμαι δ', ὃ ἄνδρες, ὑπὲρ ἀπάντων τῶν μεγίστων καὶ δεινοτάτων ἀδικημάτων μίαν ὑμᾶς ψῆφον ἐν τῇ τήμερον ἡμέρα φέρειν, οἷς ἅπασιν ἔνοχον ὄντα Λεωκράτην ἔστιν ἰδεῖν, προδοσίας μὲν ὅτι τὴν πόλιν ἐγκαταλιπὼν τοῖς πολεμίοις ὑποχείριον ἐποίησε, δῆμον δὲ καταλύσεως ὅτι οὐχ ὑπέμεινε τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κίνδυνον, ἀσεβείας δ' ὅτι τοῦ τὰ τεμένη τέμνεσθαι καὶ τοὺς νεῶς κατασκάπτεσθαι τὸ καθ' ἑαυτὸν γέγονεν αἷτιος, τοκέων δὲ κακώσεως τὰ μνημεῖα αὐτῶν ἀφανίζων καὶ τῶν νομίμων ἀποστερῶν, λιποταξίου δὲ καὶ ἀστρατείας οὐ παρασχὼν τὸ σῶμα τάξει τοῖς στρατηγοῖς».

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι τὰ ἀδικήματα αὐτὰ (δηλ. προδοσία, κατάλυσις δημοκρατίας, ἀσεβεία, κάκωσις τοκέων, λιποταξία καὶ ἀστρατεία) δὲν χρησιμοποιοῦνται νομικῶς ὡς ἀληθινὰ παραπτώματα ἀλλὰ ρητορικῶς ὡς συνέπειες τῆς φυγῆς τοῦ Λεωκράτη.

Ἔχει ὑποστηρικθῆ ὅτι ἡ δίκη ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη ἴσως ἔκρου-

27. Lanni (1999) 36-37.

28. Worthington, Cooper & Harris (2001) 160.

βε κάποιο πολιτικό κίνητρο εκ μέρους του Λυκούργου.²⁹ Τò 330 π.Χ. άμέσως μετά την δίκη του Λεωκράτη έγινε η δίκη που είχε ξεκινήσει ο Αισχίνης έναντίον του ψηφίσματος του Κτησιφώντος για την τιμητική άπονομή στεφάνου στον Δημοσθένη. Ο Λυκούργος σκοπίμως άνακινεί τις μνήμες άπό την ήττα της Χαιρωνείας και τò άντι-μακεδονικό μένος στο πρόσωπο του Λεωκράτη, ο οποίος ούτως ή άλλως δέν έπαιξε κανένα πολιτικό ρόλο στην δημόσια ζωή των Άθηνών. Με τòn τρόπον αυτόν ο Λυκούργος θα μπορούσε να στηρίξει τòn φίλο του Δημοσθένη, προετοιμάζοντας τò έδαφος έναντίον των φιλομακεδόνων, έτσι ώστε να χάσει ο Αισχίνης την ύπόθεση και να θεωρηθί άποδιοπομπαίος τράγος, εισπράττοντας όλη την έχθρα των Άθηναίων για την Μακεδονία.³⁰

Η δίκη όμως άνάμεσα στους δύο ρήτορες ήταν μάλλον άποφασισμένη έναντίον του Αισχίνη, καθώς ο Δημοσθένης είχε άποδεχθί πολλά δημόσια άξιώματα,³¹ άνάμεσα στα όποια και την άνάθεση εκφωνήσεως του έπικηδείου λόγου μετά την μάχη της Χαιρωνείας. Ο Αισχίνης είχε παίξει έντονο πολιτικό ρόλο στον άγώνα ύπερ του Φιλίππου και στο σημείο αυτό όπου η Άθήνα πλέον άναδομείται για να άντισταθί σε κάθε είδους κίνδυνο τυραννίας η έπιβολής της μακεδονικής εισβολής ο ίδιος έχει χάσει τò κύρος του, γι' αυτό και χάνει την ύπόθεση έναντίον του Δημοσθένη. Δέν κατόρθωσε να συγκεντρώσει τò 1/5 των ψήφων των δικαστών, αλλά άρνήθηκε να πληρώσει τò πρόστιμο των 1000 δραχμών και ως εκ τούτου κατέφυγε στην Ρόδο.³² Ένας τελευταίος παράγων που πιθανώς έπαιξε ρόλο στην άθώωση του Λεωκράτη ήταν τò γεγονός ότι η δίκη γίνεται όκτώ χρόνια μετά την φυγή του Λεωκράτη, οί συνθήκες της όποίας δέν είναι ένδεχομένως σαφείς για τούς δικαστές. Η πρόκληση όδυνηρών μνημών, που σχετίζονται με την καταστροφή της πόλεως των Άθηνών, ίσως να λειτουργή άρνητικά στην ψυχολογία των δικαστών, οί όποιοι έν τέλει δέν φαίνεται να πείθονται για την προδοσία του Λεωκράτη. Οί συνέπειες της άναδρομής στην ήττα της Χαιρωνείας πιθανώς να εύνόησαν τòn Δημοσθένη στην υπεράσπισή του έναντίον του Αισχίνη, δεδομένου ότι και οί δύο ήσαν έξέχοντες πολιτικοί.

29. Χωριανοπούλου (2005) 123-124.

30. Βλ. προηγούμενη ύποσημείωση.

31. Ήταν υπεύθυνος για τòn έφοδιασμό της πόλεως μετά την καταστροφή· είχε έπιλεγθί τò 337 π.Χ. αντιπρόσωπος των φυλών στο σύνολο των τειχοποιών βελτιώνοντας τὰ τείχη της πόλεως. Συνέδραμε στην κατασκευή των τειχών με δικά του χρήματα.

32. Ψευδο-Πλούταρχος *Βίοι των δέκα ρητόρων* 840c.

Στὴν περίπτωση ὅμως τοῦ Λεωκράτη δὲν λειτούργησαν τὸ ἴδιο ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴν καταδίκη του. Σὲ κάθε περίπτωση, τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης ἦταν ἰσοψηφία δείχνει ὅτι ἡ ρητορικὴ ἰδεολογία τοῦ πατριωτισμοῦ ποὺ προβάλλεται ποικιλοτρόπως καὶ ἐπιτυχῶς στὸν λόγο τοῦ Λυκούργου εἶχε τελικῶς σημαντικὸ ἀντίκτυπο καὶ ἀπήχηση στὸ σύνολο τῶν Ἀθηναίων δικαστῶν.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ρητορικὴ στρατηγικὴ τοῦ Λυκούργου, ἡ ὁποία συνδυάζει τὴν χρῆση στοιχείων ἐπιδεικτικῆς ρητορικῆς, ποίησης καὶ νομικῶν προδικασμένων, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύονται βάσει ψηφισμάτων καὶ ἐπιγραφῶν, εἶναι ἀποτελεσματικὴ καὶ συμβάλλει στὴν ἰδιομορφία τῆς συνθέσεως καὶ τῆς δομῆς τοῦ λόγου *Κατὰ Λεωκράτους*.

Ὁ Kennedy (1963: 251) ἐχαράκτηρισε τὴν ἀποτυχημένη καταγγελία καὶ δίωξη ἐναντίον τοῦ Λεωκράτη ὡς μία πράξη «ρητορικῆς ἀνευθυνότητας καὶ ἐπιεικειᾶς» καὶ ὡς ἓνα ὑπέροχο παράδειγμα ἀβάσιμης δικαστικῆς ὑποθέσεως ποὺ στηρίχθηκε μᾶλλον στὴν πεποίθηση γνώσεως τῆς ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Λυκούργος ἐπέλεξε νὰ κάνῃ χρῆση τῆς *εἰσαγγελίας* ἀντὶ μιᾶς ἐμπορικῆς δίκης μὲ κατηγορία τὴν διακίνηση καλαμποκιοῦ σὲ πόλεις ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, προφανῶς ἐπειδὴ ἦταν σίγουρος γιὰ τὴν ἐπιτυχία ποὺ θὰ εἶχε.³³ Ἡ σιγουριά του αὐτὴ πιθανῶς συνδεόταν μὲ τὴν κατάχρηση τῆς νομικῆς διαδικασίας τῆς *εἰσαγγελίας* στὸ τελευταῖο ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἐν κατακλείδι, ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Usher (1999: 328), ὁ λόγος *Κατὰ Λεωκράτους* τοῦ Λυκούργου ἀποτελεῖ μία πλούσια καὶ θριαμβευτικὴ σύζευξη ἐπιδεικτικῆς καὶ δικανικῆς ρητορικῆς, συνδυάζοντας τὸ πάθος καὶ τὴν ζωντάνια στὰ ἀφηγηματικὰ του τμήματα, καὶ εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν πρώιμη ρητορικὴ χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνεται πάντα ἡ συνοχὴ στὰ ἐπὶ μέρους δομικὰ του μέρη.

Βιβλιογραφία

- Adkins, A. W. H. (1960) *Merit and Responsibility. A Study in Greek Values*, Oxford
- Allen, D. S. (2000) 'Changing the Authoritative Voice: Lycurgus' Against Leocrates', *CIAnt* 19: 5-33
- Atkinson, J. E. (1981) 'Macedon and Athenian Politics in the Period 338 to 323 B.C.', *Acta Classica* 24: 37-48

33. Πρβλ. Sullivan (2002) 7.

- Balot, R. (2004) 'Courage in the Democratic Polis', *CQ* 54: 406-23
- Bianchi, E. (2002) 'Ancora su Eschine, III 252', *Dike* 5 : 83-94
- Blass, F. (1887) *Die attische Beredsamkeit. Erste Abtheilung: Von Gorgias bis zu Lysias*, Leipzig: Teubner
- Βολονάκη, Ε. (2012) *Λυσίου Κατὰ Ἀγοράτου (13) καὶ Κατὰ Νικομάχου (30)*, ἐκδ. Παπαζήση
- Bonner, R.J (1912) 'Evidence in the Areopagus', *CPh* 7: 450-56
- Burke, E. M (1985) 'Lycurgan Finances', *GRBS* 26: 251-64
- Burke, E. M. (2010) 'Finances and the Operation of the Athenian Democracy in the "Lycurgan Era"', *AJPh* 131: 393-423
- Brun, P. (2005) 'Lycurge d' Athenes: Un legislateur?' in *Le legislateur et la loi dans l' Antiquite: Hommage a Francoise Ruze*, ed. Pierre Sineux, 187-99
- Dorjahn, A. P. (1937) 'Intimidation in Athenian Courts', *CPh* 32: 341-48
- Hansen, M. H. (1975) *Eisangelia: The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense
- Hansen, M. H. (1980) 'Eisangelia in Athens: A Reply', *JHS* 100: 89-95
- Harrison A. R. W. (1971) *The Law of Athens vol. II*, Oxford / 1998 Bristol
- Harriot, R. M. (1969) *Poetry and Criticism before Plato*, London (ch. The Poet and his Audience)
- Humphreys, S. (1985) 'Lycurgus of Butadae: An Athenian Aristocrat' in J.W. Eadie and Josiah Ober (ed) *The Craft of the Ancient Historian*, 199-252. Lanham, Md: University Press of America
- Johnson, A. C. (1915) 'Studies in the Financial Administration of Athens', *AJP* 36: 424-452
- Kennedy, G. (1963) *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton
- Kurihara, A. (2003) 'Personal Enmity as a Motivation in Forensic Speeches', *CQ* 53: 464-477.
- Lanni, A. (1999) 'Precedent and Legal Reasoning in Classical Athenian Courts: A Noble Lie?', *American Journal of Legal History* 43: 27-51
- Lanni, A. (2004) 'Arguing from 'precedent': Modern perspectives on Athenian practice', in E. M. Harris & L. Rubinstein (eds) *The Law and the Courts in Ancient Greece*, 159-171, London
- Lanni, A. (2006) *Law and justice in the courts of classical Athens*, Cambridge
- Lipsius, J. H. (1905) *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, Leipzig

- MacDowell, D. M. (1978) *The Law in Classical Athens*, London
- Mitchel, F. W. (1965) 'Athens in the Age of Alexander', *G&R* 12: 189-204
- Ostwald, M. (1955) 'The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion', *TAPA* 86: 103-28
- Pearson, L. (1941) 'Historical Allusions in the Attic Orators', *CPh* 36: 209-29
- Perlman, S. (1961) 'The Historical Example. Its Use and Importance as Political Propaganda in the Attic Orators', *Studia Hierosolymitana* 7: 150-66
- Petrie, A. (1922) *Lycurgus: the speech against Leocrates*, Cambridge
- Phillips, D. D. (2006) 'Why Was Lycophron Prosecuted by Eisangelia?', *GRBS* 46: 375-394
- Rhodes, P. J. (1979) 'ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ in Athens', *JHS* 99: 103-14
- Rhodes, P. J. (1980) 'Athenian Democracy after 403 B.C.', *CJ* 75: 305-23
- Rhodes, P. J. and Osborne R. (eds) (2003) *Greek Historical Inscriptions 404-323 B.C.*, Oxford
- Schwenk, C. (1985) *Athens in the Age of Alexander the Great: the Dated Laws and Decrees of the Lykourgan Era 338-322 B.C.*, Chicago
- Sullivan, J. (2002) 'Second Thoughts on Aiskhines 3.252', *G&R* 49: 1-7
- Sullivan, J. (2003) 'Demosthenes' Areopagus Legislation: Yet Again', *CQ* 53: 130-134
- Todd, S. C. (1993) *The Shape of Athenian Law*, Oxford
- Usher, S. (1968) 'Review Orazione contro Leocrate e frammenti by Lycurgus: E. Malcovati', *JHS* 88: 162
- Usher, S. (1999) *Greek Oratory: tradition and originality*, Oxford
- Walcot, P. (1996) 'Continuity and Tradition: The Persistence of Greek Values' *G&R* 43: 169-177
- Wallace, R. W. (2000) 'Investigations and Reports by the Areopagos Council and Demosthenes' Areopagos Decree' in P. Flensted-Jensen, T. H. Nielsen, & L. Rubinstein (eds) *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History*, 581-595, Copenhagen
- Whitehead, D. (2000) *Hypereides: the forensic speeches*, Oxford
- Worthington, I., Cooper, C. & Harris, E. M. (transl.) (2001) *Dinarchus, Hyperides & Lycurgus, The Oratory of Classical Greece*, vol. 5, University of Texas Press, Austin
- Χωριανοπούλου, Μ. (2005) *Λυκούργου Πολιτικά*, έκδ. Λιβάνης